

Борис Бабић*

Филозофски факултет
Универзитет у Бањој Луци

Оригинални научни рад

УДК 321.17:929Константин Велики

DOI: 10.7251/SIC2306013B

ПЕРЦЕПЦИЈА КОНСТАНТИНА ВЕЛИКОГ У ХАГИОГРАФИЈАМА ПОСВЕЋЕНИМ СТЕФАНУ ДЕЧАНСКОМ

Апстракт: У раду је показан начин на који је Константин Велики приказан у хагиографијама посвећеним Стефану Дечанском. Старију од њих је написао по имену непознати ученик и настављач архиепископа Данила II, а млађу Григорије Цамблук. Помен Константина Великог у хагиографији Даниловог настављача подсећа на типичан начин изражавања у хагиографској књижевности, гдје је акценат стављен на хришћанске врлине српског краља. С друге стране, перцепција првог византијског цара у хагиографији Григорија Цамблака важна је са аспекта цјелокупних идеолошких поставки владавине Стефана Дечанског. Хагиографска књижевност посвећена култу светог краља, попут ликовних представа у његовим задужбинама, показује да је Стефан Дечански слиједио идеолошке поставке свог оца, те своју владавину градио кроз представу себе као новог Константина. Из тог разлога, помени Константина Великог у хагиографији Григорија Цамблака нису случајни и спорадични, већ су дио једног система приповиједања односно међусобно повезани и усаглашени.

Кључне ријечи: Стефан Дечански, Данилов Настављач, Григорије Цамблук, Константин Велики, хагиографија, владарска идеологија.

* boris.babic@ff.unibl.org

Благотворни утицаји византијске цивилизације били су сасвим јасно изражени у српском средњовјековном друштву. Слиједивши владарску идеологију по којој је сваки ромејски цар наслѣдник Константина Великог, још су Стефан Немањић и Доментијан, хагиографи Стефана Немање, осмислили идеју о Стефану Немањи-Светом Симеону као новом Константину. Ова идеја је значајно унапријеђена током владавине краља Милутина. Међутим, за разлику од примјера Стефана Немање, када је овај идеолошки концепт створен накнадно након његове смрти, у Милутиновом примјеру хагиограф је имао другачију визуру. Архиепископ Данило II, који је житије саставио неколико година након смрти краља Милутина, слиједио је већ успостављен идеолошки правац. Наиме, краљ Милутин је био први српски владар који је самог себе пројављивао као новог Константина.¹ Таква перцепција била је још израженија у ликовним представама из Милутиновог времена. У цркви светог Ђорђа у Старом Нагоричину, поред Милутина и Симониде с једне стране приказани су цар Константин и његова мајка Јелена, а са друге Свети Ђорђе како дарује мач Милутину². Сцена уручења мача има додатну симболичну улогу јер Милутина означава као браниоца вјере.³ Представа краља Милутина као идеалног владара наглашена је и на зиду Краљеве цркве у Студеници, гдје су равноапостолни свети цар Константин и његова мајка Јелена представљени као владарски пандан Милутину и Симониди.⁴ На зиду у Грачаници приказана је сцена у којој анђели, које благосиља Христос, дарују владарски венац Милутину, што је директна потврда везе са Константином Великим.⁵

Због заслуга за слободно исповиједање хришћанске вјере, личност првог византијског цара служила је као позитиван примјер и узор многим средњовјековним владарима, како у Византијском царству, тако и у За-

¹ Сениша Мишић, „Свети цар Константин у српским средњовековним житијима“, у зборнику: *Свети цар Константин и хришћанство*, том I, међународни научни скуп поводом 1700. годишњице Миланског едикта, (Ниш: Центар за црквене студије, 2013), 585.

² Бранислав Тодић, *Старо Нагоричино*, (Београд: Просвета 1998), 56.

³ С. Мишић, „Свети цар Константин“, 585.

⁴ Смиља Марјановић Душанић, *Владарска идеологија Немањића, дипломатичка студија*, (Београд: Српска књижевна задруга, Свети архијерејски синод српске православне цркве, СЦО, 1997), 296.

⁵ С. Марјановић, *Владарска идеологија*, 295.

падној Европи, те Балканском полуострву и Русији.⁶ Таква традиција није мимоишла ни простор средњовјековне Србије, а до нарочитог изражаја је дошла у српским средњовјековним житијима. Не смијемо заборавити да је основна намјера сваког хагиографа била да од јунака свог дјела створе позитиван примјер у који ће се вјерници угледати. Због тога су главне личности у житијима готово по правилу поређене са славним појединцима из библијске историје и представљене са изузетним особинама. У таквом контексту Константин Велики је поменут и у Житију краља Стефана Уроша III Дечанског, које је написао један од ученика и настављача Данила II. Сматра се да је ово дјело настало у другој четвртини XIV вијека, односно између 1337. и 1340. године.⁷ На самом почетку овог житија, хагиограф говори о врлинама новог владара, поредећи га са јеврејским царем Соломоном и Константином Великим.

Овome превисокоме краљу беше дана таква благодет силе Христове, као што се и премудроме цару Соломону даде ширина разума и дубина премудрости, као и благоверноме цару Константину победа над иноплеменицима ради вере.⁸

⁶ Преглед старије литературе о Константиновом идеалу у словенском свијету пружа Војислав Ј. Ђурић, *Икона светог краља Стефана Дечанског*, (Београд: Републички завод за заштиту споменика културе, 1985), 17, н. 18. Уп. Радивој Радич, „Константин Велики и Константино“, у зборнику: *Зборник радова са Међународног научног скупа Црква у доба Св. цара Константина Великог*, приредио Радомир Поповић, (Београд: Богословски факултет 2013), 20. О Константину Великом у овом контексту су писали Zofia Brzozowska., „The Ideal Christian Rulers – Sts. Constantine and Helena in the Spiritual and Political Culture of Kievan Russia“, у зборнику: *Свети цар Константин и хришћанство*, том I, Међународни научни скуп поводом 1700. годишњице Миланског едикта (Ниш: Центар за црквене студије, 2013), 497–508; Nadezhda Chesnokova, „The Russian Tsar as New Constantine“, у зборнику: *Свети цар Константин и хришћанство*, том I, Међународни научни скуп поводом 1700. годишњице Миланског едикта (Ниш: Центар за црквене студије, 2013), 509–521.

⁷ Димитрије Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, (Београд: Просвета 1980), 179-180.

⁸ Архиепископ Данило и други, *Животи краљева и архиепископа српских*, приредио Ђура Даничић, Београд: Државна штампарија, Загреб: Штампарија Светозара Галца 1866, 171. Уп. Архиепископ Данило, *Животи краљева и архиепископа српских*, превео Лазар Мирковић, предговор написао Никола Радојчић, Београд: Српска књижевна задруга 1935, 129; Данилови настављачи, *Житије краља Стефана Дечанског*, Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 7, приредио Гордон Мак Данијел, превео Лазар Мирковић, (Београд: Просвета, Српска књижевна задруга 1989), 34.

У науци је изнесено мишљење да је поређење српског краља и првог хришћанског цара на овом мјесту уопштено и није везано за конкретне детаље из стварног живота.⁹ Међутим, другачији утисак се добија ако се текст хагиографије упореди са ликовним представама које су представљене у једној од његових задужбина. У манастиру Св. Никола Дабарског, који је Дечански обновио насликана је композиција Константинове побједице над Максенцијем, која се упоређује са побједом Стефана Дечанског код Велбужда 1330. године. Она показује да је попут краља Милутина Стефан Дечански још за живота своју владарску идеологију градио кроз идеју о новом Константину. У овом контексту помен Константина Великог у наведеном мјесту хагиографије краља Стефана Дечанског имао је јасне политичке алузије.¹⁰ Перцепцију Стефана Дечанског као новог Константина потврђује и текст службе светом краљу коју је саставио краљев млађи хагиограф Григорије Цамблак у XV вијеку: „Другог Константина стече те црква/благочашћем блажени, и кротошћу/правдом и милостињама/но и великомученика и страдалца истинита/па зато и тобом красећи се вапије:/ Стефан ми је похвала и утврђење“.¹¹ Сматра се да су Служба Стефану Дечанском и хагиографија посвећена истој личности представљали својеврстан комплет литургијских текстова. Оба дјела настала су током Цамблаковог боравка у Србији и обављања дужности игумана манастира Дечани, односно између 1402. и 1406. године.¹²

У хагиографији краља Стефана Дечанског, насталом из пера Григорија Цамблака, писца друге половине XIV и првих деценија XV вијека¹³, име Константина Великог је поменуто неколико пута. Први пут је то учињено при помену насљедника светог Симеона, под којима се не подразумевају само његови синови, него и сви потоњи српски владари.

⁹ С. Мишић, *Свети цар Константин*, 586.

¹⁰ С. Марјановић, *Владарска идеологија*, 297-298.

¹¹ *Србљак, Службе, канони, акатисти*, II, превео Димитрије Богдановић, уредник Ђорђе Трифуновић, (Београд: Српска књижевна задруга 1970), 338-339.

¹² Д. Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, 206.

¹³ Сматра се да је Григорије Цамблак рођен 1365. године, а да је умро крајем 1419, или почетком 1420. године. Опширније о томе Дамјан Петровић, „Цамблакова литерарна делатност у Србији“, у књизи: Григорије Цамблак, Књижевни рад у Србији, Београд: Српска књижевна задруга-Просвета 1989), 11, 17.

*Нису узмућивали цркву јеретичким валима као синови и нећаци Константина Великога, и јелинским мирисом жртава и баснама, но су благочастиво и богомудрено и богољубазно управљали војском и осталим урученим стагом.*¹⁴

Потребно је нагласити да је ово мјесто изазвало одређене недоумице од стране преводилаца Цамблаковог дјела на савремени српски језик, тако да је сачуван и другачији превод: *Нису узмућивали цркву јеретичким валима и јелинским лакрдијама као синови и нећаци Константина Великога но су благочастиво и богомудрено и љубазно управљали својом војском и осталим урученим стагом.*¹⁵

Садржај одломка показује да је Григорије Цамблук довољно добро познавао историјат хришћанске цркве и рановизантијску историју или бар онолико добро колико је то за циљеве његовог хагиографског дјела било потребно. Термин „јеретички вали“ готово сигурно се односи на спор око аријанства који је обиљежио историју Византијског царства током IV вијека.¹⁶ Од тројице синова Константина Великог само је средњи син Констанције II (337-361) био присталица јеретичког аријанског учења, док су најстарији Константин II (337-340) и најмлађи Констанс (337-350) били присталице ороса односно исповедања вјере успостављеног на Првом васељенском сабору у Никеји.¹⁷ Иако Цамблук на овом мјесту није

¹⁴ Јанко Шафарик, „Живот краља Стефана Дечанског“, *Гласник Друштва српске словесности* 11 (1859) 44. Уп. Григорије Цамблук, *Житије краља Стефана Дечанског*, Старе српске биографије, предговор и редактура Димитрије Богдановић, (Београд: Просвета 1968), 205.

¹⁵ Григорије Цамблук, *Књижевни рад у Србији*, Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 12, приредио Дамњан Петровић, превели Лазар Мирковић, Димитрије Богдановић, Ђорђе Трифуновић, Дамњан Петровић, (Београд: Просвета, Српска књижевна задруга 1989), 49.

¹⁶ Борис Бабић, „Перцепције о византијским царевима Константину I Великом, Андронику I Комнину и Михаилу VIII Палеологу у дјелима српских средњовјековних писаца“, у зборнику: *Зборник радова са научног скупа Бањалучки новембарски сусрети*, (Бањалука: Филозофски факултет), 100.

¹⁷ Опширније о проблему аријанства са прегледом релевантне литературе Острогорски, *Историја*, 67-73; Timothy E. Gregory, Anthony Cutler, „Arianism“, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, I, (Oxford-New York: Oxford University Press, 1991) 167; Антон В. Карташов, *Васељенски сабори*, I, превела М. Лалић, (Београд: Штампарија Студио Дизајн, 1995), 11-192; Радомир Поповић, *Васељенски сабори, огабрана документа*, (Београд: Графипроф, 2002) 13-38.

сасвим историографски прецизан, од њега то не можемо очекивати, јер хагиографу је допуштено да пренаглашава поједине особине, не помиње друге, па чак и измисли треће.¹⁸ Под термином „јелински мирис жртава„ или „јелинска лакрдија“ треба подразумевати покушај паганске реакције односно враћања доминације политеистичке религије у Византијско царство, што је током своје краткотрајне владавине покушао учинити цар Јулијан Отпадник (361-363).¹⁹ Он је био посљедњи живи представник рода Константина Великог и његов братанац односно близак рођак, што опет показује Цамблаково довољно добро познавање прошлости.

Цар Константин Велики је у дјелу Григорија Цамблака поменут још два пута у оквиру приповиједања о ослијепљивању краља Стефана Дечанског.

Јер и велики Константин и први хришћански цар, ма колико да је био у побожности и природној премудрости поверовао је лажним речима лукаве жене, и уби сина својега Приска, а затим после, када је сазнао да је ова слагала, и њу уби судом праведним. Видесте ли, вазљубљени, лукавство жене? Чусте ли њихову превару која лако vara? Зашто такви и

¹⁸ Данијел Дојчиновић, *Ѓџџь недостатъка разоума моџго, Написи из теорије и историје старе српске књижевности*, (Источно Ново Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства, 2016), 23.

¹⁹ Библиографија о Јулијану Отпаднику је веома велика. Издвајам ове монографије и радове: G. Negri, *L'imperatore Giuliano Apostata*, (Milano: Urlico Hoepli, 1901); J. Bidez, *La vie de l'Empereur Julien*, (Paris: Société d'édition "Les Belles lettres", 1930); R. Braun, J. Richer, *L'empereur Julien. De l'histoire à la légende*, (Paris: Société d'édition "Les Belles lettres", 1978); G. Ricciotti, *l'imperatore Giuliano l'Apostata secondo i documenti*, (Verona: A. Mondadori 1962); G.W. Bowersock, *Julian the Apostate*, (London: Duckworth, 1978); R. Browning, *The Emperor Julian*, (Los Angeles: University of California Press, 1978); P. Athanassiadi, *Julian. An Intellectual Biography*, London–New York: Routledge 1992; R. Smith, *Julian's Gods. Religion and Philosophy in the Thought and Action of Apostate*, (London–New York: Routledge, 1995); Ф. Успенски, *Историја Византијског царства од 6. до 9. вијека*, превео Зоран Буљугић, (Београд: Zepter Book World, 2000), 88-110; K. Bringmann, *Kaiser Julian. Der letzte heidnische Herrscher*, (Darmstadt: Primus, 2004); K. Rosen, *Julian. Kaiser, Gott und Christenhasser*, (Stuttgart: Klett-Cotta, 2006); L. Jerphagnon, *Julien dit l'Apostat*, (Paris: Le grand Livre du Mois, 2008); P. Ramos, *La véritable histoire de Julien*, (Paris: Les Belles lettres, 2012); С. Шаркић, *Владар и закон у делу цара Јулијана Апостате*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду 1/2012, 75-86; Н.С. Teitler, *The Last Pagan Emperor. Julian the Apostate and the War against Christianity*, (Oxford: Oxford University Press, 2017); A. Pająkowska-Bouallegui, „The History of the Remains of the Roman Emperor, Julian the Apostate“, *Studia Ceranea* 9, 2019, 333-349;

*богопросвећени и премудри Константин није видео њезину злу замку пре синовљева убиства? Јер када би ово знао, не би осудио најљубазнијега, но ту саму из које ђаво бесеђаше. Но, увидео је касније, када кајањем ништа не могаше помоћи нити беше могуће ускрснути сина, и није видео одмах оно што су разумном оку прикриле лукаве речи зле жене, но је после убиства познао шта је учинио.*²⁰

Вијести о овим догађајима из живота Константина, који су се догодили почетком 326. године, забиљежило је више позноантичких писаца. У црквеној историји Филосторгија, насталој у првим деценијама V стољећа, наведено је да је Константин убио сина Криспа због клевете његове маћехе, а потом, пошто је Фауста ухваћена у прељуби са једним гласником, наредио да се она задави у парном купатилу.²¹ По свједочанствима, Аурелија Виктора²² и Св. Аполинарија Сидонија²³, хришћанских писаца из V вијека, те византијског историчара Зосима из VI стољећа²⁴, Константин Велики је повјеровао царичиним лажним оптужбама на рачун њеног пасторка, па је најприје погубио сина Криспа, а кратко вријеме након тога, откривши завјеру, и своју супругу Фаусту.²⁵

Значајно је и питање одакле је Цамблук могао преузети податке о Константину, Фаусту и Криспу. У историографији је истакнуто да је могуће рјешење ове недоумице била хроника Јована Зонаре, византијског писца из XII вијека, чије дјело покрива вријеме од стварања свијета до 1118. године.²⁶ Пошто је био свестрано образован, Цамблук је до Зонариног текста

²⁰ Шафарик, *Житије Стефана Дечанског*, 48; Цамблук, *Житије краља Стефана Дечанског*, 207.

²¹ Philostorgius, *Kirschengeschichte*, II, 4, ed. Joseph Bidez, zweite überarbeitete Auflage besorgt von Friedhelm Winkelmann, (Berlin: Akademie Verlag, 1972), 14-16.

²² Sexti Aurelii Victoris liber de Caesaribus, praecedunt Origo gentis Romanae et Liber de viris illustribus urbis Romae, subsequitur Epitome de Caesaribus, recensuit Franz Pichlmayr, (Lipsiae: Teubneri 1911), 167.

²³ Sidoine Apollinaire, tome II: Lettres, ed. Andre Loyen, (Paris: Collection Budé 1970), 186.

²⁴ Zosime, *Histoire nouvelle*, tome I, ed. Francois Paschoud, (Paris: Collection Budé 1971), 101.

²⁵ Уп. Чарлс М. Одал, *Константин и хришћанско царство*, превела Миљана Протић, (Београд: Завод за уџбенике, 2013), 285-286, н. 7.

²⁶ Уп. Александар В. Поповић, „Мотив Федре и Хиполита у Житију Стефана Дечанског Григорија Цамблака“, *Зборник радова Византолошког института* 37 (1998) 206, 208; Радивој Радић, „Константин Велики у српским средњовјековним житијима“, у зборнику: *Непролазна вредност и трајна актуелност Миланског едикта*, књига 1: Свако нека верује

могао доћи на различите начине. Могао је читати оригинални текст на грчком језику²⁷, или словенски превод хронике, који је настао 1332. године.²⁸ С обзиром на претпостављено вријеме настанка његовог дјела сигурно је да није могао користити српску редакцију Зонарине хронике. Ријеч је о допуњеном преводу Зонарине хронике који је око 1407/1408. године сачинио хиландарски монах Григорије, а који је написан по узору на Стари завјет и дјело византијског хроничара Георгија Монаха.²⁹

У тексту Зонарине хронике стоји да је Константинов син Крисп рођен из једне ванбрачне везе, те да се добро показао у рату против Лицинија. За њим је маћеху Фаусту обузело љубавно лудило. Пошто није успјела да га заведе, оптужила га је код оца да је покушао да је напаствује. Наговорен од супруге, Константин је Криспа осудио на смрт. Касније је сазнао истину, па је казнио жену због њене разузданости. Фауста је уведена у купатило, и онде жестоко опечена насилно умрла.³⁰ Садржај Зонариног текста у мањој мјери се разликује од описа раније поменутих позноантичких хришћанских писаца. Међутим, он указује на један податак који до сада није тумачен у историографији. Наиме, уочљиво је да је у тексту Зонарине хронике Константинов најстарији син означен именом Крисп. Исто име наведено је и у словенском преводу хронике Јована Зонаре.³¹ То значи да Григорије Цамблук име Приск није преузео од Зонаре, па се поставља питање откуд ово име у тексту његове хагиографије Стефана Дечанског. Сматрам да се овај методолошки проблем може разријешити на два начина. Први, који је по мом мишљењу мање вјероватан, подразумијева да је Цамблук упоредо са изворним текстом Јована Зонаре користио још неки, у међувремену из-

како му срце хоће, (Београд: Асоцијација невладиних организација југоисточне Европе-ЦИВИС, 2011), 45.

²⁷ Ово је одломак из трећег тома Зонарине историје у издању Ioannis Zonarae, *Epitome Historiarum*, vol. III, libri XIII, ed. T. Bütner Wobst, (Bonnae: Weberi, 1897).

²⁸ Посљедње издање словенског превода хронике Јована Зонаре је Angelica Jacobs, *Ζωνάρας–Zonara. Die byzantinische Geschichte bei Joannes Zonaras in slavischer Übersetzung*, (München: W. Fink, 1970).

²⁹ Српска верзија Зонарине хронике позната је под називом Паралипомен (Дневник) према историјским књигама Старог завјета у којима се описује историја јеврејског народа. Уп. Д. Богдановић, *Историја*, 211-212.

³⁰ Ioannis Zonarae, *Epitome Historiarum*, 12-13. Уп. А. Поповић, *Мотив Хиполита и Фегре*, 206-207.

³¹ А. Jacobs, *Ζωνάρας–Zonara*, 113.

губљен византијски извор, у којем се помиње Приск, па се из неког њему познатог разлога одлучио за то име. Друга, по мени много вјероватнија могућност, је да је хагиограф пишући овај одломак, текст навео по сјећању на Зонарину хронику коју је раније у више наврата читао и тако случајно анаграмисао Криспово име у Приск.

У српској историографији је у више наврата истакнуто да записи Григорија Цамблака у великој мјери подсјећају на грчки мит у којем је Тезеј, након што је његова супруга Федра оклеветала свог пасторка Хиполита, убио сина.³² Нема сумње да је као веома образован монах, Григорије Цамблак обликујући причу о љубавном троуглу Стефан Дечански-Симонида-Милутин свакако морао познавати литерарну основу овог мита, којег је у својој драми Хиполит представио антички трагичар Еурипид. Међутим, због чињенице да је његова хагиографија, настала у држави српских деспота, попут било којег другог дјела овог жанра, била писана са циљем да поучи будућег читаоца хришћанским вриједностима, Цамблак је жељену идеју провео кроз епизоду из живота Константина Великог. Вјероватно је сматрао је да није пристојно у једно хагиографско дјело уносити садржај паганског мита.³³ Сем тога, претпостављам да постоји још бар један могућ разлог такве Цамблакове интерпретације. Он је повезан са перцепцијом Стефана Дечанског као новог Константина, што је мотив који је примјетан кроз читаву његову хагиографију. Због тога, помен Константина Великог није узгредан и случајан, већ су сви подаци о овом цару међусобно повезани и усаглашени.

Пишући житије краља мученика, са циљем успостављања његовог култа, Григорије Цамблак кривицу за наредбу о ослијепљењу главног јунака своје хагиографије не приписује његовом оцу, краљу Милутину. Напротив, о њему говори са уважавањем и дивљењем његовој благочастивости и вјери.³⁴ За краљеву одлуку и поступак према најстаријем сину хагиограф окривљује Милутинову супругу, византијску принцезу Симониду. Иако њено име није изричито поменуто, пишчева перцепција наговјештава мо-

³² Уп. А. Поповић „Мотив Федре и Хиполита“, 205; Р. Радић, „Константин Велики у српским средњовјековним житијима“, 45; С. Мишић, *Свети цар Константин*, 587.

³³ Уп. А. Поповић, „Мотив Федре и Хиполита“, 208.

³⁴ *Шафарик, Житије Стефана Дечанског*, 48; Уп. Цамблак, *Житије краља Стефана Дечанског*, 207.

гућност да је краљица била у одређеној емотивној вези са Стефаном, а потом га оклеветала пред Милутином.³⁵ Мада је у опису читаве епизоде примјетан пишчев мизоген став према женама, које је сматрао извором свих људских несрећа, што потврђују и његове ријечи о страдању прародитеља свих људи Адама³⁶, стиче се утисак да је Григорије Цамблак имао додатне разлоге да читаву причу исприча на начин на који је она представљена. Јер, на другом мјесту, у кратком пролошком Житију Стефана Дечанског, које је дио службе посвећене овом краљу, игуман манастира Дечани се супротставља сопственим наводима изнесеним у хагиографији Стефана Дечанског. Он тамо приповиједа да је Стефан оклеветан за дизање побуне и због тога кажњен.³⁷

Цамблаково инсистирање на Симонидиној кривици за Стефаново ослијепљење различито је тумачено у српској историографији. Још у другој половини XIX вијека, Стојан Новаковић³⁸ и Љубомир Ковачевић³⁹ су прихватили наводе Григорија Цамблака. Један од првих који су посумњали у Симонидину кривицу био је Милош Зечевић⁴⁰, а потом су Цамблаков текст неутемељеним сматрали Михаило Ласкарис⁴¹ и Марица Маловић⁴². Његове тврдње неоснованим сматра и Смиља Марјановић-Душанић.⁴³

³⁵ Шафарик, *Житије Стефана Дечанског*, 47-48; Цамблак, *Житије краља Стефана Дечанског*, 206-207.

³⁶ Шафарик, *Житије Стефана Дечанског*, 49; Цамблак, *Житије краља Стефана Дечанског*, 207; О побуну Стефана Дечанског против краља Милутина и његовом наводном ослијепљењу видјети Сима Ћирковић, „Унутрашња политика краља Милутина“, у књизи: *Историја српског народа*, I, (Београд: Српска књижевна задруга, 1981), 464-465.

³⁷ Григорије Цамблак, „Служба Стефану Дечанском“, у књизи: *Књижевни рад у Србији*, (Београд: Српска књижевна задруга-Просвета 1989), 108.

³⁸ Стојан Новаковић, *Срби и Турци у XIII и XIV веку, историјске студије о првим борбама с најездом турском пре и после боја на Косову*, (Београд: Државна штампарија, 1893), 66-67.

³⁹ Љубомир Ковачевић, „Неколико хронолошких исправака у српској историји“, *Годишњица Николе Чупића* 3 (1879) 390.

⁴⁰ Милош Зечевић, *Живот и владавина Стевана Дечанског*, (Београд: Штампарија Д. Давидовића, 1903), 146.

⁴¹ Михаило Ласкарис, *Византијске принцезе у средњовековној Србији, Прилог историји византиско-српских односа од краја XII до средине XV века*, (Београд: Крижарница Фрање Баха, 1926), 76.

⁴² Марица Маловић, „Стефан Дечански и Зета“, *Историјски записи година XXXII*, књига ХLI, 1979/4, 22.

⁴³ Смиља Марјановић Душанић, *Свети краљ, култ Стефана Дечанског*, (Београд: СЛЮ, 2007), 243, н. 149.

Приповиједање о наводно директној Симонидиној одговорности за Стефанову судбину налазимо у још једном извору. Ријеч је о одломку из дјела западне провенијенције чији је аутор Милутинов савременик, сплитски хроничар Миха Мадиев де Барбацанис, који је живио од 1284. до 1358. године. Он је записао: „Stephanus filius regis Uroscii naturalis, qui ab eodem Rege multum diligebatur ut legitimus filius, per suggestionem Reginae Uxoris a dicto Rege patre suo capitur et in carceribus est detentus in partibus Romaniae, volente Regina et consentiente ipso Rege excoecatur lumine oculorum”.⁴⁴ Превод на српски језик би гласио: „Стефан, рођени син краља Уроша, који бијеше од истог краља много вољен као да је законити син, по наговору краљице био је ухваћен од стране свог оца, горе поменутог краља и у затвору држан у дијеловима Римског царства, те на захтјев краљице и уз сагласност краља бијеше ослијепљен“.

Ако прихватимо да Григорије Цамблак није познавао латински језик⁴⁵, онда је причу о Симонидином утицају на одлуку краља Милутина да казни сина Стефана могао засновати на неком другом, данас недоступном извору, или на народној традицији.⁴⁶ Не треба одбацити ни могућност да је читаву ситуацију могао намјерно преувеличати, да би због потреба хагиографског жанра заштитио статус и углед како краља Милутина, тако и јунака хагиографије коју је писао.

Индијектне вијести о овој епизоди из живота краља Милутина можемо наћи у једном одломку из Ромејске историје Нићифора Григоре. Ријеч је о изворном тексту који додатно осветљава напете породичне односе краља Милутина. Због значаја за схватање цјелокупног контекста доносим превод одломка, који је својевремено начинио Сима Ћирковић, у којем је забиљежено: *После сахране царице Ирине, хтела је њена кћи краљица дуже време борави у Цариграду, али су дошли посланици од њеног супруга, наиме краља Србије, носећи претње против ромејске земље ако се она*

⁴⁴ Cf. Michae Madii Historia, Scriptores Rerum Hungaricum, Dalmaticarum, Croaticarum, et Sclavonicarum veteres ac genuine, III, (Vindobonae: Bibliopolae Vindobonensis, 1748), 643.

⁴⁵ Д. Петровић, „Цамблакова литерарна делатност у Србији“, 17, истиче да је Цамблаков говор на сабору у Констанцу 1418. године одмах превођен на латински језик, што индиректно сугерише да говорник није познавао тај језик.

⁴⁶ А. Поповић, „Мотив Федре и Хиполита“, 207.

што је могуће брже не врати супругу. Пошто ју је жарко волео, суседним земљама и градовима Ромеја пружао је највећу сигурност, а због њеног одсуства био је љубоморан и пун неповерења.⁴⁷

За разумијевање цијелог проблема од посебне важности је одабир Григориних ријечи. Помен глагола *ζηλότυπέω*⁴⁸ што значи бити љубоморан и именице *ὀλόνοια*⁴⁹ чије је основно значење нагађање, слутња, битно мијења смисао горњег текста и као да алудира на неизречена сазнања. Због начина Григориног излагања није сасвим јасно колико је Симонида провела у Константинопољу, али постоје претпоставке да је то било око годину дана.⁵⁰

У прилог схватања да је краљ Милутин након Стефанове побуне имао разлоге за крајње неповјерење према свом прворођеном сину говоре још два податка везана за даљи Стефанов живот. Како пише Григорије Цамблак, Стефан је у Константинопољ послат као затвореник са двоје дјеце.⁵¹ Он не помиње боравак Стефанове супруге Теодоре у византијској престоници, што је омогућило размишљање да је она као талац остала на Милутиновом двору⁵². Имајући у виду заинтересованост владе у Константинопољу да прими српског принца и контролише његово изгнанство, изгледа да није постајала могућност његовог бјекства. У таквим околностима, одлука српског краља да одабере Теодору као својеврсног таоца дјелује као пренаглашена казна и указује на затегнуте породничне односе оца и сина. Ипак, ћутање историјских извора о Теодорином боравку у Константинопољу не мора нужно значити да она тамо није била. Цамблаков мизоген став према женама и сврха хагиографије коју је написао могли би бити

⁴⁷ Nicephori Gregorae Byzantina historia I, ed. L. Scchopenus, (Bonnae 1829-1830), 287-288. Уп. Сима Ћирковић, „Нићифор Григора“, у књизи: *Византијски извори за историју народа Југославије*, VI, обрадили Љ. Максимовић, И. Ђурић, С. Ћирковић, Б. Ферјанчић, Н. Радосевић, (Београд: Српска академија наука и умјетности, 1986), 190-191.

⁴⁸ Stjepan Senc, *Grčko-hrvatski rječnik*, (Zagreb: Naprijed, 1988), 391.

⁴⁹ Isto, 963.

⁵⁰ Angelici E. Laiou, *Constantinople and Latins, The Foreign Policy of Andronicus 1282-1328*, II, (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1972), 282, p. 164.

⁵¹ Шафарик, *Житије Стефана Дечанског*, 49; Уп. Цамблак, *Житије краља Стефана Дечанског*, 208.

⁵² Радослав М. Грујић, „Краљица Теодора, мати цара Душана“, *Гласник Скопског научног друштва*, књ. 1, св. 2 (1925) 326-327.

довољни разлози да не помене Стефанову супругу. У сличном контексту може се посматрати Стефанов положај у средњовјековној Србији након његовог повратка из изгнанства. Иако је Григорије Цамблак у складу са правилима хагиографског жанра приказао потресну сцену помирења оца и сина⁵³, каснији догађаји сугеришу да помирење није било сасвим искрено. Без обзира на гаранције хиландарског игумана Данила и српског архиепископа Никодима, Милутин је прилично хладно дочекао сина. Затраживши да унук Душан остане као талац на двору, српски краљ је најстаријем сину додијелио малу област у Будимљанској жупи⁵⁴, што показује да личне несугласице оца и сина нису биле разријешене.

Дакле, не постоје јасни показатељи и докази који би без сумње разријешили цијелу причу. Тумачење изворних података методом *ex silentio* није довољно да би се формирао потпун утисак да је краљ Милутин сумњао у постојање одређене емотивне везе између Стефана и Симониде. Иако је у литератури наведена могућност да је Симонида оптужила Стефана за покушај напастовања⁵⁵, сматрам да је у то тешко повјеровати због врло благонаклоног става византијског цара Андроника II Палеолога према Стефану током његовог боравка у цариградском изгнанству. Да се догодила било каква непријатна ситуација између српског принца и византијске принцезе, а покушај силовања то свакако јесте, држање византијског цара према Стефану би се знатно промијенило након Симонидине посјете Константинопољу.

Тешко је повјеровати да Стефанов хагиограф није имао потпуна знања о оном што се у прошлости догодило. Ипак, не треба сметнути с ума да је он написао хагиографско, а не историјско дјело. Водећи рачуна о главном циљу хагиографије односно прослављању светитеља о којем пише, Цамблак је морао заштитити углед не само Стефана Дечанског, већ и његовог оца Милутина, који је још раније задобио ореол светитеља. Из тог разлога хагиограф је намјерно описао мотиве Милутиновог сукоба са сином кроз алузије о породичном сукобу из живота Константина Великог.

⁵³ Шафарик, *Житије Стефана Дечанског*, 62-63. Уп. Цамблак, *Житије краља Стефана Дечанског*, 214.

⁵⁴ С. Марјановић Душанић, *Свети краљ*, 252.

⁵⁵ Уп. А. Поповић, „Мотив Федре и Хиполита“, 209.

Извори

- Архиепископ Данило и други, *Животи краљева и архиепископа српских*, приредио Ђура Даничић, (Београд: Државна штампарија, Загреб: Штампарија Светозара Галца, 1866).
- Архиепископ Данило, *Животи краљева и архиепископа српских*, превео Лазар Мирковић, предговор написао Никола Радојчић, (Београд: Српска књижевна задруга, 1935).
- Данилови настављачи, „Житије краља Стефана Дечанског“, у књизи: *Стара српска књижевност у 24 књиге*, књ. 7, приредио Гордон Мак Данијел, превео Лазар Мирковић, (Београд: Просвета, Српска књижевна задруга, 1989).
- Григорије Цамблук, „Житије краља Стефана Дечанског“, у књизи: *Старе српске биографије*, предговор и редактура Димитрије Богдановић, (Београд: Просвета 1968), 205-228.
- Григорије Цамблук, „Житије Стефана Дечанског“, у књизи: *Књижевни рад у Србији*, Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 12, приредио Дамјан Петровић, превели Лазар Мирковић, Димитрије Богдановић, Ђорђе Трифуновић, Дамјан Петровић, (Београд: Просвета, Српска књижевна задруга, 1989), 49-82.
- Григорије Цамблук, „Служба Стефану Дечанском“, у књизи: *Књижевни рад у Србији*, Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 12, приредио Дамјан Петровић, превели Лазар Мирковић, Димитрије Богдановић, Ђорђе Трифуновић, Дамјан Петровић (Београд: Српска књижевна задруга-Просвета 1989), 85-116.
- Ioannis Zonarae, *Epitome Historiarum*, vol. III, libri XIII, ed. T. Bütner Wobst, (Bonnae: Weberi, 1897).
- Jacobs, Angelica, Ζωναράς—Zonara. Die byzantinische Geschichte bei Joannes Zonaras in slavischer Übersetzung, (München: W. Fink, 1970).
- Michae Madii Historia, *Scriptores Rerum Hungaricum, Dalmaticarum, Croaticarum, et Sclavonicarum veteres ac genuine*, III, (Vindobonae: Bibliopolae Vindobonensis, 1748), 636-653.
- Nicephori Gregorae Byzantina historia, I, ed. L. Scchopenus, (Bonnae: 1829-1830).
- Philostorgius, *Kirschengeschichte*, II, ed. Joseph Bidez, zweite überarbeitete Auflage besorgt von Friedhelm Winkelmann, (Berlin: Akademie Verlag, 1972).

Sexti Aurelii Victoris liber de Caesaribus, praecedunt Origo gentis Romanae et Liber de viris illustribus urbis Romae, subsequitur Epitome de Caesaribus, recensuit *Franz Pichlmayr*, (Lipsiae: Teubneri 1911).

Србљак, Службе, канони, акатисти, II, превео Димитрије Богдановић, уредник Ђорђе Трифуновић, (Београд: Српска књижевна задруга, 1970).

Шафарик, Јанко, „Живот краља Стефана Дечанског“, *Гласник Друштва српске словесности* 11 (1859) 43-94.

Zosime, Histoire nouvelle, tome I, ed. *Francois Paschoud*, (Paris: Collection Budé 1971).

Литература

Бабић, Борис, „Перцепције о византијским царевима Константину I Великом, Андронику I Комнину и Михаилу VIII Палеологу у дјелима српских средњовјековних писаца“, у зборнику: *Зборник рагова са научног скупа Бањалучки новембарски сусрети*, (Бањалука: Филозофски факултет), 95-118.

Богдановић, Димитрије, *Историја старе српске књижевности*, (Београд: Српска књижевна задруга 1980).

Brzozowska, Zofia, „The Ideal Christian Rulers – St. Constantine and Helena in the Spiritual and Political Culture of Kievan Russia“, у зборнику: *Свети цар Константин и хришћанство*, том I, Међународни научни скуп поводом 1700. годишњице Миланског едикта (Ниш: Центар за црквене студије, 2013), 497-508.

Chesnokova, Nadezhda, „The Russian Tsar as New Constantine“, у зборнику: *Свети цар Константин и хришћанство*, том I, Међународни научни скуп поводом 1700. годишњице Миланског едикта (Ниш: Центар за црквене студије, 2013), 509-521.

Ђирковић, Сима, „Унутрашња политика краља Милутина“, у књизи: *Историја српског народа*, I, (Београд: Српска књижевна задруга, 1981), 462-475.

Ђирковић, Сима, „Нићифор Григора“, у књизи: *Византијски извори за историју народа Југославије*, VI, обрадили Љубомир Максимовић, Иван Ђурић, Сима Ђирковић, Божидар Ферјанчић, Нинослава Радошевић, (Београд: Српска академија наука и умјетности, 1986), 145-223.

- Дојчиновић, Данијел, *От недостатка разума мојега, Написи из теорије и историје старе српске књижевности*, (Источно Ново Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства, 2016).
- Ђурић, Војислав Ј., *Икона светог краља Стефана Дечанског*, (Београд: Републички завод за заштиту споменика културе, 1985).
- Грујић, Радослав, М., „Краљица Теодора, мати цара Душана“, *Гласник Скопског научног друштва*, књ. 1, св. 2 (1925) 309-328.
- Карташов, Антон, В., *Васељенски сабори, I*, превела Мирјана Лалић, (Београд: Штампарија Студио Дизајн, 1995).
- Ковачевић, Љубомир, „Неколико хронолошких исправака у српској историји“, *Годишњица Николе Чупића 3* (1879) 356-446.
- Laiou, Angelica, E., *Constantinople and Latins, The Foreign Policy of Andronicus 1282-1328*, II, (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1972).
- Ласкарис, Михаило, *Византијске принцезе у средњовековној Србији, Прилог историји византиско-српских односа од краја XII до средине XV века*, (Београд: Крижарница Фрање Баха, 1926).
- Маловић, Марица, „Стефан Дечански и Зета“, *Историјски записи*, година XXXII, књига XLI, 1979/4, 5-69.
- Марјановић Душанић, Смиља, *Владарска идеологија Немањића, дипломатичка студија*, (Београд: Српска књижевна задруга, Свети архијерејски синод српске православне цркве, Слио, 1997).
- Марјановић Душанић, Смиља, *Свети краљ, култ Стефана Дечанског*, (Београд: Слио, 2007).
- Мишић, Синиша, „Свети цар Константин у српским средњовековним житијима“, у зборнику: *Свети цар Константин и хришћанство*, том I, међународни научни скуп поводом 1700. годишњице Миланског едикта, (Ниш: Центар за црквене студије, 2013), 583-591.
- Новаковић, Стојан, *Срби и Турци у XIII и XIV веку, историјске студије о првим борбама с најездом турском пре и после боја на Косову*, (Београд: Државна штампарија, 1893).
- Одал, Чарлс М., *Константин и хришћанско царство*, превела Миљана Протић, (Београд: Завод за уџбенике, 2013).
- Острогорски, Георгије, *Историја Византије*, (Београд: Српска књижевна задруга 1959; репринт Београд: Просвета 1998).

- Петровић, Дамјан, „Цамблакова литерарна делатност у Србији“, у књизи: *Григорије Цамблак, Књижевни рад у Србији*, (Београд: Српска књижевна задруга-Просвета 1989), 9-45.
- Поповић, Александар, В., „Мотив Федре и Хиполита у Житију Стефана Дечанског Григорија Цамблака“, *Зборник радова Византолошког института* 37 (1998) 199-212.
- Поповић, Радомир, *Васељенски сабори, одабрана документа*, (Београд: Графи-проф, 2002).
- Радић, Радивој, „Константин Велики у српским средњовјековним житијима“, у зборнику: *Непролазна вредност и трајна актуелност Миланског едикта*, књига 1: Свако нека верује како му срце хоће, (Београд: Асоцијација невладиних организација југоисточне Европе-ЦИВИС, 2011), 41-46.
- Радић, Радивој, „Константин Велики и Константинови“, у зборнику: *Зборник радова са Међународног научног скупа Црква у доба Св. цара Константина Великог*, приредио Радомир Поповић, (Београд: Богословски факултет 2013), 20-28.
- Сенс, Стјепан, *Grčko-hrvatski rječnik*, (Zagreb: Naprijed, 1988).
- The Oxford Dictionary of Byzantium*, I-III, ed. Alexander P. Kazhdan (Oxford-New York: Oxford University Press, 1991).
- Тодић, Бранислав, *Старо Нагоричино*, (Београд: Просвета 1998).
- Зечевић, Милош, *Живот и владавина Стевана Дечанског*, (Београд: Штампарија Д. Давидовића, 1903).

Boris Babić

THE PERCEPTION OF CONSTANTINE THE GREAT IN HAGIOGRAPHIES
DEDICATED TO STEPHAN DEČANSKI

Summary: *The article shows how Constantine the Great is depicted in the hagiographies dedicated to Stephan Dečanski. The older one was written by an unknown disciple and successor of Archbishop Danilo II, and the younger one by monk Grigorije Camblak. The mention of Constantine the Great in the hagiography of Daniel's successor is reminiscent of a typical way of expression in hagiographic literature. On the other hand, the perception of the first Byzantine emperor in Camblak's hagiography is important from the aspect of Stephan Dečanski's overall ideological positions. Hagiographical literature dedicated to the cult of the holy king shows that Stephan Dečanski followed the ideological positions of his father. He had built his rule by presenting himself as the new Constantine. For this reason, the mentions of Constantine the Great in Camblak's hagiography are not random and sporadic but are part of a single narrative system, interconnected and harmonized. Special attention in the paper is devoted to analyzing the motives that led King Milutin to order the alleged blinding of Stephan Dečanski. Grigorije Camblak, due to the purpose and type of the work he wrote, and the protection of the reputation of both saints, Stephan Dečanski and King Milutin, deliberately had made a parallel with the family circumstances from the life of Constantine the Great.*

Keywords: *Stephan Dečanski, Danilo's Successor, Grigorije Camblak, Constantine the Great, hagiography, ruling ideology.*